

ПРОБЛЕМИ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСТУПНОСТІ НАВЧАННЯ МІЖ ПОЧАТКОВОЮ ТА СЕРЕДНЬОЮ ЛАНКАМИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми дослідження. Однією з проблем, що турбують нині освітянську громадськість, є погана адаптація випускника початкової школи до навчання в середніх, а потім і в старших класах. Науковці різних країн звертають увагу на те, що на практиці все ще погано забезпечується наступність між дошкільною та початковою освітою, між початковою та основною школою.

Значне погіршення результатів навчання п'ятикласників приводить до висновку про існування суперечності між необхідним і реальним рівнем підготовки випускників початкової школи до успішного навчання в п'ятому класі. У Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти зазначено, що відбір змісту предметів 12-річної школи ґрунтується на принципі наступності між початковою та основною, основною та старшою школами. Забезпечення такої наступності та здійснення заходів, спрямованих на адаптацію дітей до основної школи, є важливою передумовою успішного навчання школярів у 5-му класі. Для розв'язання цих завдань необхідно урахувати психологічні особливості 10-11 річних школярів, рівень пізнавальної діяльності, з яким діти прийшли до 5-го класу; проаналізувати проблеми, з якими учні стикаються в адаптаційний період, та виробити шляхи їх подолання.

Учителі середньої школи багатьох країн із року в рік нарікають на те, що випускники початкової школи мають прогалини з низки тем з математики, української мови та інших предметів. Опитування вчителів-предметників, які працюють у 5-их класах, показало, що вони відповідальність за підготовку дитини до навчання в основній школі покладають саме на вчителя початкових класів. Проблема зниження успішності в навчанні учнів під час переходу з початкової в середню школу була й залишається однією із самих насущних проблем в українській і зарубіжній освіті. Вітчизняні та зарубіжні педагоги по-різному намагаються знайти розв'язання цієї проблеми, і все частіше звучить думка про необхідність здійснення наступності. Наступність трактується нині як неперервний процес виховання та навчання дитини, який має загальні й специфічні цілі для кожного вікового періоду.

Аналіз наявних досліджень. Проблема наступності постійно перебуває в полі зору українських науковців (А. Богуш, О. Савченко та ін.). З'ясовано, що науковці розуміють наступність як систему цілеспрямованих і різноманітних психолого-педагогічних дій, як інструмент, що дозволяє проникнути до суті дидактико-методичних проблем, досліджувати й керувати багатостороннім процесом навчання тощо. Доведено, що наступність може бути досягнута завдяки відповідності способу навчання віковим особливостям дітей. Адже тільки послідовне здійснення наступності надає навчанню перспективний характер, за якого навчальний матеріал розглядається не ізольовано від подальшого його детальнішого вивчення у школі, а з обов'язковим глибоким орієнтуванням на наступне навчання.

Невирішені аспекти проблеми. Проте аналіз наукових досліджень показав, що більшість публікацій присвячені вирішенню проблеми наступності між дошкільною та початковою освітою, в той час як залишається погано вивченою проблема наступності між початковою та основною школою. Учителів початкових класів зазвичай готують до забезпечення наступності між дитячим садком і першим класом, але він, як показала практика, не готовий до вирішення проблем адаптації випускника початкової школи до умов навчання в 5-му класі.

Проблема наступності між 4-ми і 5-ми класами, як показують дослідження російських науковців (А. Аверін, Н. Атласкіна, О. Добрикова, Н. Кадашнікова, Л. Родіонова та ін.), є досить гострою для сучасного суспільства, але на теренах України її вирішенню ще не приділено достатньо уваги. Окрім того, незважаючи на окремі спроби науковців пострадянського простору вирішити проблему забезпечення наступності вивчення окремих

шкільних предметів, залишаються недослідженими питання підготовки вчителя початкових класів до забезпечення наступності між початковою та основною школами. Вважаємо, що на вчителів початкових класів лежить більша відповідальність за забезпечення наступності з основною школою, оскільки саме він закладає основи самостійності, наполегливості та логічного мислення школяра, тобто відповідає за формування здатності учня до навчальної діяльності. Прогалини в навчанні та особистісному розвитку дитини, що були допущені в початковій школі, вчителям-предметникам буде дуже важко, а то й неможливо, заповнити. Тому обов'язковою є підготовка вчителя початкових класів до забезпечення наступності між початковою та основною школами, яку пропонуємо здійснювати в системі післядипломної освіти.

Поза увагою науковців, які опікуються розвитком системи післядипломної освіти в Україні, залишаються можливості післядипломної освіти у вирішенні проблеми забезпечення наступності шляхом відповідної підготовки не лише вчителів-предметників основної школи, а саме вчителя початкових класів.

Мета статті – визначити, обґрунтувати та довести ефективність педагогічних умов розв'язання проблеми готовності вчителів початкових класів до забезпечення наступності навчання між початковою та середньою школами в системі післядипломної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будучи одним із дидактичних принципів навчання, наступність характеризується вимогами, що пред'являються до основних компонентів педагогічної системи і забезпечують збереження якості і поглиблення змісту під час переходу від одного ступеня навчання до іншого. Принцип наступності передбачає встановлення необхідних зв'язків і правильних співвідношень між різними частинами навчального матеріалу та організацією навчального процесу на різних ступенях його вивчення.

Наступність забезпечує поступовий перехід від попереднього вікового періоду до нового, поєднання щойно здобутого дитиною досвіду з попереднім. Наступність утворює простір для реалізації в педагогічному процесі початкової та середньої школи єдиної, динамічної та перспективної системи виховання й навчання. Завдяки цьому перехід до нових умов шкільного навчання здійснюється з найменшими для дітей психологічними труднощами. При цьому забезпечується природне і комфортне їх входження в нові умови, що сприяє підвищенню ефективності виховання і навчання учнів із перших днів перебування в основній школі.

Суть наступності в навчанні полягає в забезпеченні необхідного зв'язку і правильного співвідношення між частинами навчального предмету на різних ступенях його вивчення, тобто в послідовності, систематичності розташування матеріалу, в опорі на вивчене і на досягнутий учнями рівень розвитку, в перспективності вивчення матеріалу, в узгодженості ступенів і етапів навчально-виховної роботи.

Розв'язання проблеми наступності передбачає врахування тісного взаємозв'язку різних її аспектів:

- дидактичного, що включає наступність змісту, засобів, форм і методів навчання;
- психологічного, пов'язаного з урахуванням закономірностей формування навчальної діяльності та розвитку психічних функцій дитини;
- методичного, пов'язаного з розробленням нових підходів до формування наукових понять, які здійснюють ефективний вплив на розвиток мислення учнів.

Програми для середньої загальноосвітньої школи 1-4 класи, зберігаючи наступність із дошкільним періодом дитинства, мають забезпечувати подальше становлення особистості дитини, її інтелектуальний, соціальний, фізичний розвиток дитини. Приоритетним у початкових класах мають бути виховні, загальнонавчальні та розвивальні функції. Проте, як показали наші дослідження, проблема наступності та неперервності між початковою та середньою освітою розуміється дуже звужено. Тривалий час вважалося, що наступність відноситься лише до змісту навчання. Насправді ж щоб учням, які перейшли в 5 клас, адаптуватися до навчання в нових умовах, наступність необхідно розглядати як на психологічному, дидактичному та методичному рівнях. Про те, що до забезпечення наступності між початковою та середньою ланкою освіти має бути готовим також і вчитель початкових класів, у наукових публікаціях не йдеться.

Вважаємо таку ситуацію неприпустимою, оскільки, на нашу думку, саме вчитель початкових класів за 4 роки навчання встигає гарно вивчити особливості своїх учнів, а тому може якнайкраще підготувати їх до навчання в середній школі. Проблемою залишається, як йому в цьому допомогти. Очевидно, що вузівського навчання недостатньо, потрібна цілеспрямована робота із забезпечення готовності вчителів початкових класів до здійснення наступності між початковою та середньою ланкою освіти. Таку готовність можна було б забезпечити в системі післядипломної освіти.

Для визначення готовності вчителів початкових класів до здійснення наступності між початковою та середньою ланкою освіти нами було проведено анкетування у 28 школах м. Вінниці та Вінницької області. Було з'ясовано, що вчителі початкових класів максимум відповідальності перекладають на вчителів-предметників. Лише 12,5% із них розуміють, що педагог початкової школи зобов'язаний подбати про забезпечення наступності, і 14,1% готові розділити цю відповідальність з колегами з основної школи. Ці дані показують, що 87,5% вчителів початкової школи не вважають для себе важливою проблему наступності навчання, яка, на їхню думку, має розв'язуватись після закінчення 4-го класу.

Окрім того, здійснений нами моніторинг заходів, що проводяться школами для вирішення проблеми наступності між початковою та основною ланками навчання, показав, що лише у 21% шкіл проблема наступності між 4-ими і 5-ими класами є предметом обговорення на педрадах. В окремих школах розроблені програми або хоча б рекомендації щодо успішної адаптації п'ятикласників. Проте аналіз цих програм показав, що рекомендації адресовані учням, батькам і вчителям п'ятих класів. Ми не знайшли жодної школи, де цю проблему намагалися б вирішити вчителі початкових класів.

Саме таке нерозуміння або одностороннє розуміння важливості проблеми наступності директорами шкіл і вчителями початкової школи, на нашу думку, є основною причиною ускладнень, що виникають у дітей в період переходу від 4-го до 5-го класу. Учителям-предметникам, як показує практика, самотужки цю проблему не розв'язати. Необхідною є спеціальна підготовка вчителів початкової школи до забезпечення наступності не лише з дошкільним періодом, а й з основною школою.

Проте, як показав аналіз навчальних планів і навчальних програм, у вищих педагогічних навчальних закладах така підготовка вчителя початкових класів відсутня. Аналіз відповідних наукових досліджень, що проводяться в світі, створює підґрунтя для переосмислення вітчизняного досвіду професійної підготовки вчителів початкових класів, підвищення їх кваліфікації в системі післядипломної освіти, зокрема й із питань забезпечення наступності навчання в системі післядипломної освіти.

Нами обґрунтовано та здійснено реалізацію визначених педагогічних умов формування готовності вчителів початкових класів до забезпечення наступності навчання між початковою та основною школами в системі післядипломної освіти, до яких віднесено такі:

- вивчення та врахування вчителями початкових класів психологічних проблем адаптації учнів до навчання в основній школі, розроблення та застосування ними відповідних розвивальних методик;
- узгодження змісту, форм, методів і технологій викладання навчальних предметів у 4-му і 5-му класах;
- підготовка вчителів початкових класів до проведення інтегрованих уроків і поєднання різних видів діяльності молодших школярів.

Учителі початкових класів освоюють сучасні програми і методики, використовують ефективні форми та прийоми для того, щоб молодший школяр отримав не лише необхідні загально-навчальні вміння, навички і способи діяльності, а й зміг би їх застосовувати в навчальній практиці, умів організувати свою діяльність, і був готовий до самоосвіти, саморозвитку.

На заняттях із різних предметів демонструємо вчителям початкових класів, що послідовне здійснення наступності надає навчання перспективний характер, при якому окремі теми розглядаються не ізольовано одна від одної, а в тому взаємозв'язку, що дозволяє вивчення кожної поточної теми будувати не тільки з опорою на попередню, а й широким орієнтуванням на подальші теми, що будуть вивчатись у середніх класах.

Переконуємо вчителів, що способом вирішення проблеми є не лише узгодження змісту, а, насамперед, дотримання наступності в методах і технологіях навчання. Під час післядипломної підготовки організуємо спільні лекції для вчителів початкових класів і вчителів-предметників. На лекціях знайомимо педагогів із різними методами і технологіями навчання, аналізуємо можливості їх застосування і в початковій, і в середній школі.

На прикладі шкіл міста Жмеринки була доведена доцільність організації навчання в початкових класах із використанням відповідних розвивальних методик і технологій навчання. Їх ефективність така, що дозволяє протягом одного навчального року поліпшити ознаки вихованості та розвитку дітей — увічливість, охайність, увагу, пам'ять, вольові якості; вивести слабких учнів на нормальний рівень навчання; збільшити кількість тих, хто добре читає (в експерименті ця зміна відбулася з 18 до 64%, або в 3,5 рази) і досить швидко обчислює (майже двократне збільшення — з 46% до 82%). У цілому по місту кількість п'ятикласників, які успішно навчаються, збільшилася з 40% до 62%. Це поліпшення спостерігалось в усіх чотирьох школах м. Жмеринка. Такі результати дозволили нам пропонувати ці методики й технології учителям інших шкіл під час їхнього навчання в системі післядипломної освіти.

Окрім того, на базі шкіл міста Жмеринка була організована творча група вчителів початкових класів, які тісно співпрацювали з учителями предметниками. Співпраця відбувалась у формі спільних методичних семінарів і взаємовідвідувань уроків з метою ознайомлення з навчальними програмами, вимогами до рівня знань, видами контролю. Такі групи працювали під нашим керівництвом кілька років. Це дозволило вчителям початкових класів узгодити зміст навчальних дисциплін, методики й технології навчання, види контролю. Вони почали краще орієнтуватись у вимогах, які висувають учителі-предметники до п'ятикласників, що дозволило завчасно готувати випускників початкової школи до такого складного перехідного періоду в їхньому житті.

Такі форми спільної роботи вчителів 4-их і 5-их класів дозволили забезпечити змістову, методичну й психологічну наступність між початковою та середньою ланками шкільної освіти. Про це засвідчили показники успішності учнів 5-их класів, яка зменшилася порівняно з четвертим, але в межах 1%. Такі позитивні результати роботи жмеринських учителів дозволили нам пропонувати їхній досвід для вивчення в системі післядипломної освіти.

На курсах підвищення кваліфікації проводилися такі види робіт:

- науково-теоретичне забезпечення змісту педагогічного експерименту (консультації, семінари, майстер-класи, тренінги);
- обговорення проблем наступності (засідання науково-методичної ради, проведення науково-практичних конференцій і семінарів, робота проблемних та творчих груп і лабораторій);
- навчання вчителів початкових класів за спеціально розробленою програмою курсів щодо забезпечення наступності;
- обговорення розроблених учителями методичних розробок;
- розроблення рекомендацій для керівників шкіл щодо забезпечення наступності між 4-ми і 5-ми класами;
- організація та проведення науково-практичної конференції для вчителів, які працюють у початкових і 5-их класах з метою визначення спільних проблем і шляхів їх вирішення;
- розроблення методичних рекомендацій щодо забезпечення наступності;
- розроблення відповідного навчально-методичного забезпечення;
- підготовка та публікування серії наукових статей щодо основних завдань у забезпеченні наступності;
- проведення моніторингу процесу та результатів дослідження на всіх етапах експерименту.

Для вчителів і керівників шкіл із метою здійснення оперативного інформаційного зворотного зв'язку був створений постійно діючий семінар.

Для оцінювання результативності та доцільності розробленої методики визначали ефективність кожної запропонованої педагогічної умови. Для оцінювання методичних умінь

учителів початкових класів щодо узгодження змісту, форм, методів і технологій викладання навчальних предметів у 4-му і 5-му класах їм пропонувались спеціальні діагностичні методики, анкети, тести. За результатами опитування та самооцінювання визначались середні значення показників готовності до забезпечення наступності за трьома критеріями: ціннісно-мотиваційним, теоретико-гносеологічним і діяльнісно-операційним.

Значення показників готовності вчителів контрольних та експериментальних груп до забезпечення наступності визначались за результатами анкетування та оцінювання практичних робіт слухачів курсів. За цими ж результатами визначалась частка вчителів, які мають низький, середній або високий рівень готовності до забезпечення наступності.

До учителів із *низьким рівнем готовності* до забезпечення наступності між початковою та середньою школою ми віднесли тих, які не усвідомлюють проблему наступності, не переймаються її вирішенням, зовсім не співпрацюють з учителями 5-их класів, не цікавляться змістом і методиками навчання в середніх класах.

До учителів із *середнім рівнем готовності* до забезпечення наступності між початковою та середньою школою ми віднесли тих, які усвідомлюють проблему наступності, розуміють необхідність її забезпечення у психологічному, змістовому та методичному напрямках; переймаються її вирішенням в якомусь одному напрямі; періодично співпрацюють із учителями 5-их класів, знайомляться зі змістом і методиками навчання в середніх класах, але не завжди намагаються їх узгодити в своїй педагогічній діяльності.

До учителів із *високим рівнем готовності* до забезпечення наступності між початковою та середньою школою ми віднесли тих, які усвідомлюють проблему наступності, розуміють необхідність її забезпечення у психологічному, змістовому та методичному напрямках; переймаються її вирішенням у всіх напрямках одночасно; постійно співпрацюють з учителями 5-их класів, знайомляться зі змістом і методиками навчання в середніх класах та намагаються їх узгодити в своїй педагогічній діяльності.

Зведені експериментальні дані за всіма критеріями готовності майбутніх учителів початкових класів до забезпечення наступності навчання між початковою та середньою ланками освіти представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл учителів початкових класів за рівнями готовності до забезпечення наступності

Рівні	КГ	ЕГ1	ЕГ2
Низький	58,6%	58,7%	31,8%
Середній	34,9%	34,4%	52,4%
Високий	6,5%	6,9%	15,8%

Отже, можна зробити висновок, що дотримання визначених і описаних у другому розділі педагогічних умов значно підвищує рівень готовності вчителів початкових класів до забезпечення наступності між початковою та середньою ланками шкільної освіти. Результати експериментально-дослідної роботи дозволяють запропонувати відповідні методичні рекомендації директорам шкіл і працівникам системи післядипломної освіти щодо забезпечення наступності між початковою та основною школами.

Слід зазначити, що проведений експеримент поліпшив наступність не лише між початковими і п'ятьма класами. Психологічна готовність учня до збільшення навчального навантаження та розвинені його загальнонавчальні вміння є міцною основою для подальшого навчання учня і в старших класах, і у вищих навчальних закладах.

Отже, експеримент підтвердив, що саме випереджальне забезпечення наступності (учителем молодших класів до навчання в середніх класах, а не навпаки) готує дитину до складних умов життя, забезпечує їй комфортне навчання, позбавлене невдач і психологічних стресів. Саме такий підхід до забезпечення наступності, на нашу думку, відповідає принципам гуманізму та особистісно-орієнтованій парадигмі навчання загалом.

Література:

1. Аверин А. В. Влияние типа обучения в начальных классах на школьную адаптацию учащихся пятых классов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Аверин Александр Викторович. – Ярославль, 2005. – 177 с.
2. Атласкина Н.Н. Диагностико-технологическое обеспечение преемственности обучения учащихся начальных и пятых классов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Атласкина Надежда Николаевна. – Йошкар-Ола, 2000. – 180 с.
3. Богуш А.М. Підготовка педагогічних кадрів до реалізації принципу наступності дошкільної і початкової ланок освіти / Богуш А.М. // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць (спецвипуск). - Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2007. – С.3-8.
4. Добрикова О.С. О преемственности в работе начальной и средней школы / О.С.Добрикова // Начальная школа. – 2000. – № 12. – С. 21–24.
5. Кадашникова Н.Ю. Педагогические советы. Выпуск 9. Проблемы преемственности начального и основного (общего) образования. – М. : Учитель, 2008. – 271 с.
6. Родионова Л. Е. Проблемы преемственности содержания обучения в начальной и основной общеобразовательной школе (На материалах исторических дисциплин) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Родионова Лариса Евгеньевна. – Москва, 1998. – 148 с.
7. Савченко О. Я. Наступність і перспектива в роботі двох перших ланок освіти / О.Я.Савченко // Дошкільне виховання. – 2000. – № 11. – С. 4-5.

У статті визначено, обгрунтовано та доведено ефективність педагогічних умов розв'язання проблеми готовності вчителів початкових класів до забезпечення наступності навчання між початковою та середньою школами в системі післядипломної освіти.

Ключові слова: вчитель початкових класів, наступність, післядипломна освіта.

В статье определено, обосновано и доказано эффективность педагогических условий решения проблемы готовности учителей начальных классов к обеспечению преемственности обучения между начальной и средней школами в системе последипломного образования.

Ключевые слова: учитель начальных классов, преемственность, последипломное образование.

In the article certain, grounded and well-proven efficiency of pedagogical terms of decision of problem of readiness of teachers of initial classes to providing of teaching succession between initial and middle schools in the system of post-diplomnoe education.

Keywords: teacher of initial classes, following studies, post-graduation education.